

A rudabányai első világháborús bányász hősi emlékmű és alkotója

HADOBÁS SÁNDOR

Rudabányán a település méreteihez képest meglepően sok szobor és más emlékhely található. Közülük neves alkotója révén kiemelkedik három, a második világháború előtt született alkotás: *Kossuth Lajos* (Horvay János, 1907) és *Gvadányi József* (Pásztor János, 1925) mellszobra, valamint az első világháború vasércbányász hősi halottainak emlékét őrző szobor (Bóna Kovács Károly, 1937). Sorsukban két-két közös vonás van: a bányászok kezdeményezésére, közadakozásból jöttek létre, és furcsa módon ma egyik sem az eredeti helyén található, mert a történelem és a politika a műalkotásokkal szemben is kíméletlen volt. Míg az első két mű viszonylag jól ismert, újságcikkek, tanulmányok is foglalkoztak velük, addig a harmadik szinte teljesen visszhangtalan maradt még a szakemberek körében is, ráadásul a helybeliek sem sokat tudnak róla. Történetének hiteles bemutatása alapos kutatásokat kívánna. Addig is, amíg erre nem akad avatott vállalkozó, jelen írásunkkal kívánjuk felhívni a figyelmet a méltatlanul elfeledett alkotásra és szintén nagyobb megbecsülést érdemlő alkotójára.

Rudabányán őskori és középkori előzmények után 1880-ban nagyüzemi vasércbányászatba kezdett a kimondottan erre a célra alakult *Borsodi Bányatársulat*. Rövid idő alatt európai mércével mérve is korszerű üzem és bányatelep épült ki. A munkások száma 1897-ig folyamatosan emelkedett (1530 fő), majd a gépesítés következtében csökkenni kezdett, de még 1914-ben is 1030 fő volt. Közülük legalább háromezrész részük kaptak behívót (a pontos adatot egyelőre nem ismerjük), és kerültek az első világháború különböző harctereire, ahonnan több mint százán már soha nem térhettek

haza. Az elesettek között nem csak rudabányaiak, hanem a környező településekről (*Alsó- és Felsőtelekes, Kánó, Szuhogy* stb.) bejáró munkások is voltak.

Az első világháború egy 1927-es adat szerint 530.965 magyar áldozatot követelt. Aligha volt olyan település az országban, mely ne szenvedett volna emberveszteséget. Az 1917. évi VIII. törvény arra kötelezett minden községet, hogy méltó emléket állítson elesett hőseinek. A jogszabály kimondta, hogy megfelelő módon kifejezésre kell juttatni és „*az utókor számára meg kell örökíteni*” „*nemzetünk hősi halottainak*” kegyeletteljes tiszteletét.

A települési önkormányzatok vagy magánszemélyek már az első világháború kezdetén sok helyen emléktáblát állítottak az elesetteknek. 1915-ben megalakult a *Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság* (HEMOB), de a szervezet által ajánlott, a magyar önfeláldozást hirdető szimbólumot csak kevés helyen állították fel. Az említett 1917. évi törvény nyomán 1938 végéig 1086 világháborús emlékművet emeltek *Magyarországon*, ami nem csak szobor lehetett: néhol fákat ültettek, máshol a harcokban elesettek neveit felsoroló táblákat helyeztek el.

Rudabányán viszonylag későn határozták el, hogy emléket állítanak a 107 hősi halott vasércbányásznak. 1925-ben közadakozásból elkészítették a település nevezetes szülöttének, *gróf Gvadányi József* írónak a mellszobrát. Ez az akkor országos visszhangot kiváltó esemény elterelte a helyi közvélemény figyelmét a háborús emlékmű-állítás törvényben is szabályozott kötelezettségéről. Később az 1929-1933-as nagy gazdasági világválság akadályozhatta az egyre sürgetőbb kegyeleti lépés megtételét. Végül 1933-ban a *Rudabányai Tiszti Kaszinó*, személy szerint *Kállai Géza* bányagazgató kezdeményezésére indult meg az emlékmű létesítésének közel négy évig tartó folyamata, melynek zárásaként leleplezték *Bóna Kovács Károly* salgótarjáni szobrászművész monumentális alkotását. A költségeket ezúttal is közadakozásból biztosították.

Sajnos a szobor születésének körülményeiről kevés adat áll rendelkezésünkre. Magán az emlékszobron és feliratain kívül csupán néhány, az avatáskor készült fényképpel és a helybeliek halvány emléktöredékeivel rendelkezünk. A korabeli megyei sajtó (ezalatt kizárólag miskolci lapok értendők) hasábjain bizonyára többször is

szerepelt a nem mindennapi esemény, ezek a források azonban még feltáratlanok. A *Magyar Távirati Iroda* hírei között nincs nyoma az emlékműnek (ellenben a *Gvadányi-szoborállításról* annak idején kétszer is tudósított az MTI). Érdekes módon az alkotó munkásságának kutatói sem foglalkoztak érdemben a szoborral, pedig *Bóna Kovács* egyik legsikerültebb művének mondható. A művész hagyatékában viszont fennmaradt az eredeti kisméretű gipsz szoborterv.¹

Az emlékmű elkészítésére feltehetően pályázatot írtak ki, valószínűleg 1934-ben. Ez akkoriban már bevett gyakorlat volt, a *Gvadányi-szobor* esetében is így történt. A nyertes kiválasztásában közrejátszhatott, hogy bányásztelepülésen élt, a bányamunkát és a bányászokat jól ismerte, s korábban már több első világháborús emlékmű, illetve bányász tárgyú alkotás került ki a műterméből. Valószínűleg pályázatának része volt az említett, s a mellékelt képen is bemutatott gipsz szoborminta.

Bóna Kovács Károly a megbízást 1935 nyarán kaphatta meg. A helyi emlékezet szerint az első dolga az volt, hogy modell után nézzen. (Állítólag azzal a kikötéssel fogadták el a pályázatát, hogy az emlékmű szoboralakját rudabányai bányászemberről mintázza.) *Kállai Géza* igazgató kíséretében kiment a külszíni vasércfejtésre, ahol a bányászokat munka közben figyelhette meg. Végül a választása egy közel 2 m magas, erős alkatú bányászra, *Besze Istvánra* (1906–1973) esett. *Kállai* magához intette, és a következőket mondta neki: „*Besze! Magának szobra lesz Rudabányán. Menjen a művész úrral, és csinálja azt, amit mond!*” Ezután hosszabb ideig állt mereven modellt a szobrásznak, aki különböző testhelyzetekben rajzvázlatokat készített róla. Később morfondírozva mondta a társainak, hogy inkább dolgozott volna, mint hogy szoborrá merevedve pózoljon...² A helyi szájhagyomány által máig megőrzött történet hitelességét több dolog is igazolja. Akik ismerték *Besze Istvánt*, azt mondják, hogy a szobor teljesen az ő arcvonásait viseli

¹ A művész életére és munkásságára vonatkozó adataink forrása: Szilasi András (szerk.): *Bóna Kovács Károly (1897–1970)*. Salgótarján, 2003. Balassi Bálint Megyei Könyvtár, 106 old. (Művészet és művészek Salgótarjában.)

² *Matányi József* (1907–1988) nyug. tisztviselő szóbeli közlései, 1976.

(évtizedekig úgy is emlegették, hogy a „Besze-szobor”). Halála után a felesége halottak napján gyertyát gyújtott az emlékmű talapzatánál. Ha ilyenkor kérdezték tőle, hová tart, azt válaszolta, hogy „megyek az uramhoz”. Besze néni (1909–1995) egy visszaemlékezésben még azt is elmondta, hogyan zajlott le a férje „modellkedése”³. Besze István külföldön élő hasonló nevű fia (1933–2008) az *Egyesült Államokból* hazalátogatva szintén eljött és virágot hozott a szoborhoz az 1980-as években.

Rudabányának, pontosabban az 1880-tól fokozatosan kiépült bányatelepi részének hátrányos morfológiai adottságai miatt (központja szűk patak völgyben fekszik) nincs reprezentatív közterülete. Ezért az emlékművet az iskola udvarán állították fel és leplezték le 1937. június 10-én (a művész hagyatékában található adat; más forrás szerint május 30-án volt az ünnepség). A fennmaradt fotókból kitűnik, hogy nagyszabású rendezvény volt, amelyre több száz fős tömeg gyűlt össze, közöttük a honvédség egyenruhás képviselői. Amikor a szoborról lehullott a lepel, a katonák dízsorsortűzzel tisztelegtek. (Összehasonlításképpen: az 1925. évi *Gvadányi-szoboravatón* 10 ezer főre becsülték a megjelentek számát!)

Az emlékmű leírása a következő: talapzata mészkőlapokból összeillesztett, 140x120 cm alapterületű, 175 cm magas téglatest. Előoldalán közvetlenül a kőbe vésva az „1914-18. / BÁNYÁSZ-HŐSEINKNEK”, a hátoldalán bevéssett mélyedésben elhelyezve négy díszcsavarral felerősített fehér márványlapon „A VILÁGHÁBORÚBAN ELHALT / 107 RUDABÁNYAI / HŐS VASÉRCBÁNYÁSZ / EMLÉKÉNEK. / A RUDABÁNYAI TISZTI-KASZINÓ. / 1935.” felirat olvasható. (Ebből arra gondolhatnánk, hogy a szoborállítás 1935-ben történt, de ekkor valójában még csak a művészi alkotómunka kezdődött meg. Ma az emlékmű talapzata az itt leírttal ellenkező helyzetben áll, mert az alább részletezendő áttelepítés során 180 fokkal elfordították. Az eredeti állapot azonban fényképek alapján minden kétséget kizáróan rekonstruálható.)

³ A szoborra vonatkozó emlékezéseket Viktor Gyula (1933–2007) rudabányai könyvtáros, Istvánffy-díjas honismereti kutató gyűjtötte össze a *Rudabánya történeti és művészeti emlékei* (1984) című kéziratos munkájában. (A rudabányai *Bányászattörténeti Múzeum* adattárában.)

*A rudabányai I. világháborús bányász hősi emlékmű gipszintája.
A kép forrása: Szilasi A. (szerk.), i. m., 89. old.*

A talapzaton álló, feltűrt ingujjú, csizmás bronz bányászalak 220 cm magas, a jobb kezében szuronyos puskát tart, bal lábával kissé előre lép, mintha a harcba indulna, mögötte érctömbnek támasztva az éppen letett bányászszerszámok (csákány, nagykalapács, légkalapács) láthatók. Az érctömb külső, jobb alsó sarkán olvasható a művész napjainkra már megkopott szignója: *Bóna Kovács K.* A szobor öntésének helyét sajnos nem ismerjük. (Az emlékmű mai, színes képét a hátsó borítón közöljük.)

A kész szobor és a gipszminta között néhány lényeges különbséget figyelhetünk meg (az utóbbiról még hiányoznak a bányászszerszámok, felsőtteste erőtlenebb, csizmája, fegyvere és arca is eltérő). Ebben nyilván szerepe volt a modellt álló bányásznak, valamint a megrendelőt képviselő bányaigazgatónak, aki észrevételeivel, kívánalmaival bizonyára befolyást gyakorolt az alkotóra. Feltehetően a bányászszerszámok is a helybeliek kérésére kerültek fel az emlékműre, egyértelműen utalva a szoboralak foglalkozására (az eredeti gipszmintából ugyanis ez nem igazán tűnik ki).

Pillanatkép az emlékmű leleplezési ünnepségéről. A kerítésen belül a hadiözvegyek és hozzátartozóik ülnek.(A fotó az iskola ablakából készült.)

A rudabányaiak büszkék voltak a rendezett környezetben felállított, szép és kifejező erejű emlékszoborra. A kiterjedt helyi rokonkapcsolatok miatt szinte minden családnak volt első világháborús hősi halottja, ezért kezdetben állandóan volt friss virág vagy koszorú a szobornál. Később, a szocializmus évtizedeiben a pártállam az első világháborúban elesetteket nem hősi halottaknak, hanem „*imperialista érdekek kiszolgálóinak*” tartotta, és nem nézte jó szemmel a rájuk való emlékezést. Ennek ellenére halottak napján a rudabányaiak továbbra is gyertyát gyújtottak és virágot helyeztek el a szobornál. De az emlékműnek senki sem viselte a gondját; elhagyottan, egyre rosszabb állapotba kerülve árválkodott az iskolaudvaron. Talapzatának mészkőlapjai elváltak egymástól, szétcsúsztak, és féltő volt, hogy összedől. Fennállt a veszélye annak is, hogy lebontják és raktárba helyezik, mint „*idejétmúlt*”, „*felleges*” alkotást. Ráadásul az iskolás gyerekek sem kímélték: felmáztak rá, és így balesetveszélyessé vált. Ugyanis a tornacsarnok 1979-ben kezdődött megépítésével az iskola elveszítette hatalmas udvarát, ezért a zsiszibongó átkerült az intézmény másik, a szobornak is helyet adó, addig zárt parkként szolgáló oldalára.

1980. május 30-án ünnepelték a rudabányai nagyüzemi vasércbányászat megindulásának 100. évfordulóját. Ennek kapcsán vetődött fel a község és a bánya vezetőségében, hogy a helyi *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* udvarára kellene áthelyezni a több szempontból is veszélyeztetett emlékművet, ahol restaurálva, újjáavatva megőrizhetnék a jövő számára. Itt biztos védelmet élvezne, és az egész országból, sőt külföldről érkező múzeumlátogatók is megcsodálhatnák a figyelemre méltó alkotást.

Az elhatározást tett követte: 1980 májusában szakszerűen lebontották, majd a múzeum udvarán felállították az emlékművet, ahol ma is látható. Újjáavatására a centenáriumi ünnepségsorozat keretében került sor. Egy súlyos hibája azonban volt a dolognak: a talapzatra új márványtáblákat helyeztek, oda nem illő feliratokkal. Elöl 90x63 cm-es lapon az „1849 – 1919 – 1945”, a baloldalon 63x76 cm-es lapon „A MUNKÁSMOZGALOM HŐSEINEK, A II. VILÁGHÁBORÚ ÁLDOZATAINAK”, a jobb oldalra az előző méretű táblán a „FELSZABADÍTÓ SZOVJET HŐSEINKNEK

ÖRÖK EMÉKÜL” szöveg került. Viszont hátul meghagyták az eredetileg elől lévő, az első világháborús áldozatokra emlékeztető feliratot... Ezt a nehezen érthető ballépést azzal indokolták, hogy így biztosan elkerülhető az emlékmű pártutasításra történő, politikai okok miatti eltávolítása.⁴ Ám az 1980-as években – különösen a múzeumi környezetben – már nemigen kellett tartani ettől a drasztikus lépéstől, ezért a hősi halottak emlékének ily módon való meggyalázása felesleges „elterelő manőver” volt. A rendszerváltozás táján levették a helyi lakosság körében nagy felháborodást kiváltó táblákat, és ekkor az elfordított talapzat frontján szerencsére sértetlenül előkerült az eltakart (eredetileg hátrafelé néző), mára kissé elszíneződött feliratos fehér márványlap is.

Végezetül röviden bemutatjuk az emlékmű alkotójának, a szülőföldjén túl kevésbé ismert *Bóna Kovács Károlynak* (a mellékelt képen) az életútját és munkásságát.⁵ 1897. október 1-én született *Salgótarjánban*. Apja *Kovács Károly* acélgyári ács, aki a kishonti *Osgyánból* származott, anyja *Kovacsik Borbála*. Itt végezte elemi és polgári iskolai tanulmányait, majd ipari tanonc *Nyíregyházán*. 1915-ben *Budapestre* költözött, ahol a munka mellett rajzolni tanult. 1918-ban behívták katonának, a magyar 25-

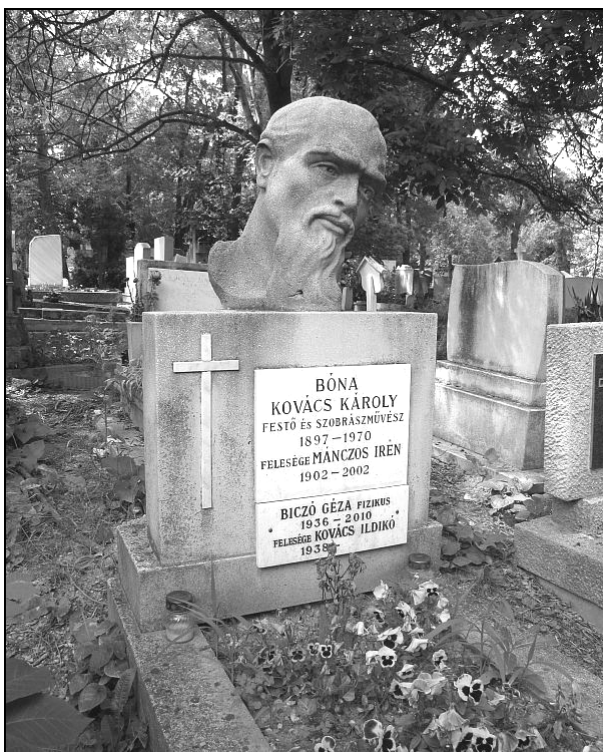
ös gyalogezred történelmi zászlóaljánál teljesített szolgálatot, mint festő. 1920 januárjától rendkívüli növendékként felvételt nyert a budapesti *Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolára*. A festészetet *Réti Istvántól*, a szobrászatot *Kisfaludy Strobl Zsig-*

⁴ Viktor Gyula említett munkája (3. sz. lábjegyzet) őrizte meg a sajnálatos tábla-elhelyezés történetét és az idézett feliratokat.

⁵ Szilasi András (szerk.), i. m. 84-85. old. alapján.

mondától tanulta. 1923-ban Lyka Károly ajánlásával Párizsba ment, ahol a Julian Akadémián ösztöndíjasként fejlesztette tovább a tudását. Itt neves francia művészek voltak a mesterei. Közben több alkotói megbízást kapott szülővárosától. 1929-ben hazatért, és befejezve főiskolai tanulmányait, *Salgótarjában* telepedett le. Megnősült, felesége *Mánczos Irén*. Két gyermekük született (fia, *Kovács Balázs* [1933] *Ybl-díjas* építész). 1931-től folyamatosan jelentős megbízásokat kap a város, az egyház és magánszemélyek részéről, melyek közül a salgótarjáni *Kálvária* emelkedik ki. 1932-ben készíti el a 25. losonci gyalogezred emlékművét. 1933-ban lepezik le *Salgótarjában* *Báthori István* erdélyi fejedelem és lengyel király egészalakos szobrát születésének 400. évfordulója alkalmából. 1934-ben fejezte be a baglyasaljai templom freskóit, majd ő készítette el a faragott szószéket és főoltárt is. Az 1930-as években az egyik legfoglalkoztatottabb művész volt, számtalan megbízást kapott nem csak szűkebb hazájából, hanem *Várpalotáról*, *Budapestről* és máshonnan is. Ezek sorába tartozik a rudabányai I. világháborús bányász hősi emlékmű. Részt vesz több országos szoborpályázaton. Tanítványokkal is foglalkozik, például műtermében kezdte pályafutását az 1930-as évek elején *id. Szabó István* (1903-1992) *Kossuth-díjas* szobrászművész. Közben kiállításokon mutatja be alkotásait. Az egyik legjelentősebb önálló tárlatára 1940-ben kerül sor bányász témájú műveiből a salgótarjáni *Bányakaszinóban*. 1942-ben *Rákoshegyre* (*Budapest*) költözik, majd 1945-ben családjával visszatér *Salgótarjánba*, illetve a közeli, akkor még önálló bányászközségbe, *Baglyasaljára*. Lakást és állást kap a bányavállalattól: az általános iskolában tanít. Folytatva korábbi kezdeményezését, megalakítja a *Munkás Művészeti Főiskolát*, amely 1949-ben hivatalosan is szabadiskola lett. A tanítás mellett főként festéssel foglalkozik, és megélhetési okok miatt szocialista szerződést köt a salgótarjáni acélgyárral a munkások és a munkafolyamatok művészi megőrkítésére. 1957-től ismét *Budapesten*, *Rákoshegyren* él. Szerepel a helyi festők kiállításán, de a nehéz szobrászi munkához már nincs elég ereje. 1970. június 26-án hunyt el *Budapesten*, életének 73. évében. Az a salgótarjáni (baglyasaljai) iskola, amelyben tanított, ma az ő nevét viseli. Művészi munkásságát több kiállítá-

son mutatták be szülőföldjén és *Budapesten*, továbbá főiskolai szakdolgozat, kiállítási katalógus és a teljes életművét átfogó, gazdagon illusztrált könyv⁶ is készült róla a közelmúltban. Mindezek révén *Bóna Kovács Károly* végre talán elfoglalhatja az őt megillető helyet a 20. századi magyar művészet történetében.

*Bóna Kovács Károly síremléke a budapesti Farkasréti temetőben.
A sírszobrot maga a művész készítette.*

⁶ Szilasi András (szerk.), i. m. Ebben olvasható H. Szilasi Ágota: „...jön az idő, és lépései alatt elkopnak a gyönyörű emberarcok...” című tanulmánya (11-56. old.), amely *Bóna Kovács Károly* életművének eddigi legjobb összefoglalása. A kiadványban a művész ismert munkáinak és kiállításainak jegyzéke, valamint színes képmelléklet is található.